

RECENZJE, OMÓWIENIA, NOTY

***Na styku kultury polskiej i czeskiej: dziedzictwo, kontynuacje, inspiracje*, red. M. Balowski, Poznań 2011, 299 s. + 10 ilustr., ISBN 978–83–63090–04–3.**

Omawiana praca została wydana przez Instytut Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu jako siódmy tom w ramach serii *Bohemica Posnaniensia. Commentationes*, której redaktorem jest Mieczysław Balowski. Publikację wydano ze środków Urzędu Miasta w Poznaniu. Stanowi ona zbiór referatów, wygłoszonych na konferencji, jaka pod takim samym tytułem została zorganizowana 19. października 2011 roku w Poznaniu przy współpracy Urzędu Miasta Poznania, Instytutu Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza i Biblioteki Raczyńskich. Impulsem do spotkania polsko-czeskiego grona badaczy była czterdziesta piąta rocznica podpisania umowy partnerskiej między Poznaniem i Brnem.

Powyższa publikacja zawiera słowo wstępne (*Zamiast wstępu*, s. 9–10), dwadzieścia artykułów zaklasyfikowanych do trzech bloków tematycznych: *Historia i współczesność* (s. 11–124), *Język, literatura i kultura* (s. 125–253), *Bohemica w zbiorach specjalnych poznańskich bibliotek* (s. 255–299) oraz 10 ilustracji. Zgodnie ze słowami redaktora naukowego tomu, Mieczysława Balowskiego, „Kultury [...] nie rozwijają się w izolacji, zwłaszcza jeśli dotyczą etnosów posiadających wspólne korzenie plemienne. Widać to wyraźnie na przykładzie Polski i Czech. Ten właśnie cel przyświecał autorom prac, prezentowanych w niniejszym tomie. Wspólna historia, tradycja nie pozostały niezmiennie, oddziałują na siebie i wytwarzają nowe wartości. Zainteresowanie sąsiadem nie zanika” (s. 9–10).

Pierwsza część, *Historia i współczesność*, obejmuje dziewięć artykułów. Ten blok tematyczny otwiera obszerne studium Marzeny Matly zatytułowane *Brno we wczesnym średniowieczu na tle kontaktów polsko-morawskich* (s. 13–35). Autorka omawia szczegółowo zagadnienia związane z najwcześniejszym okresem w historii tego morawskiego miasta, rozpoczynając od genezy nazwy *Brno*. Następnie opisuje osadnicze i polityczne uporządkowanie tego obszaru, tzw. zasadę senioratu, strukturę społeczną ówczesnego miasta, dziedziny życia kulturalnego. Na tym tle porusza problematykę kontaktów polsko-morawskich: kontakty polityczne i militarne, oddziaływanie kultury materialnej, kontakty na płaszczyźnie kościelnej, związki rodzinne oraz kontakty miast, szczególnie zaś Poznania i Brna. Te ostatnie autorka popiera wymownym przykładem działalności fundatorskiej i mecenatu artystycznego

Elżbiety Ryksy, królowej Czech i Polski. Na uwagę zasługuje także imponująca bibliografia dołączona do omawianego studium (s. 29–35).

Kolejnym artykułem, traktującym o początku państwowości, jest tekst Edwarda Skibińskiego zatytułowany *Wielkie Morawy i słowiańskie origines. Szczątki tradycji* (s. 37–47). Autor dokonuje próby odtworzenia najstarszych faktów dotyczących formowania się etnosu i państwa morawskiego na podstawie szczątkowych informacji dostarczanych przez najstarsze podania. Analizując teksty źródłowe, dochodzi do wniosku, że „istniała pierwotnie wersja o wędrówkach Słowian, którym przewodzili Morawianie. Nie mamy natomiast śladów opowieści o początkach państwa w rodzaju kosmasowej historii o Libuszy i Przemyśle” (s. 46).

Wątek królowej Elżbiety Ryksy, podjęty w pierwszym artykule, rozwija następnie Renata Putzlacher-Buchtová w swoim tekście pt. *Królowa Ryksa Elżbieta (ur. 1288 r. w Poznaniu, zm. 1335 r. w Brnie) jako postać historyczna i literacka* (s. 49–62). Autorka prezentuje najpierw bujne, acz tragiczne losy Przemysła II, ojca tytułowej postaci, następnie zaś historię młodej Ryksy, równie mocno naznaczoną w pierwszej fazie nieszczęściem: nastoletnia Ryksa staje się podwójną wdową (śmierć pierwszego męża Wacława II oraz drugiego – Rudolfa III Habsburga), która jednak znajduje szczęście u boku kochanka, czeskiego magnata Henryka z Lipy. Renata Putzlacher-Buchtová twierdzi, że królowa Elżbieta Ryksa „jest jedną z najbardziej znanych i lubianych czeskich królowych. Obok jej kościoła w Starym Brnie tętni życiem winiarnia „U královny Elišky”, gdzie bywalcy czasami wspomną jej imię, a za murami dawnego klasztoru cystersek wre zwykle, codzienne życie” (s. 61). Dlatego też nie dziwi fakt, że barwna postać królowej pojawia się w utworach literackich nie tylko w formie faktograficznej (np. Teodor Parnicki *Tylko Beatrycze*), ale także jako inspiracja artystyczna (np. František Neuzil *Královna Eliška Rejčka*, Jan Skácel *Malá recenze na královnu*).

Ciekawą problematykę porusza w swoim artykule pt. *Polacy i polonofile w historii Brna i południowych Moraw* (s. 63–77) Roman Madecki. Poszukuje bowiem historycznych i współczesnych polskich śladów na terenie Moraw, szczególnie zaś Brna. Autor wychodzi od krótkiej charakterystyki polskiej mniejszości w Czechach, następnie omawia wpływ polskich władców na rozwój miasta (Elżbieta Ryksa, Jan III Sobieski), przedstawia interesujące informacje o polskich więźniach politycznych, którzy odbywali kary w kazamatach Szpilbergu, oraz podkreśla wkład polskich rodów arystokratycznych (Mniszków i Stadnickich) w rozwój gospodarczy Vranova na Morawach, przede wszystkim zaś słynnej vranovskiej fabryki kamionki. Nie brak także w tekście Romana Madeckiego cennych informacji na temat organizacji polskich, polonijnych i polonofilskich, działających na Morawach w XX i XXI wieku.

Agata Firlej natomiast poświęciła swój artykuł zatytułowany *»Kochajmy się, nie dajmy się«. Idee i działalność poznańskiego Towarzystwa Polsko-Czechosłowackiego w latach 1923–1938* (s. 79–87) wyjątkowemu – jak się wydaje – okresowi

współpracy Wielkopolan z Czechami w pierwszej połowie XX w. Historia bowiem Towarzystwa pokazuje, że nawet w trudnych historycznych momentach (Zaolzie jako sporna kwestia między Polakami a Czechami) możliwe jest propagowanie kultury, języka i literatury kraju sąsiadów. Miało to miejsce w Poznaniu dzięki członkom Towarzystwa: profesorom i studentom Uniwersytetu Poznańskiego oraz artystom i literatom, którzy poprzez swoje intensywne działania mobilizowali również mieszkańców Poznania do uczestniczenia w szeregu wykładów, wieczorów, koncertów, spotkań poświęconych czeskiej kulturze i literaturze, a nawet w kursach języka czeskiego.

Inny charakter ma tekst Joanny Mielczarek pt. *Lapidarium asymilacji. Z dziejów parafii ewangelicko-reformowanej w Żychlinie* (s. 89–103). Autorka przedstawia historię Żychlina pod Koninem i dzieje żychlińskiego zboru ewangelicko-reformowanego. Wspomina również, że na jego terenie znalazł swoje miejsce zbiór nagrobków z likwidowanych albo opuszczonych cmentarzy ewangelicko-reformowanych z całej Polski. Jak pisze autorka, lapidarium powstało w latach osiemnastych XX w. i skupia nagrobki z Sielca koło Staszowa, Wielkiejnocy pod Krakowem, Turska Wielkiego koło Połańca, Kucowa koło Zelowa.

Pozostałe dwa referaty włączone do pierwszej części publikacji mają charakter biograficzno-filologiczny. Są to interesujące prezentacje wybitnych jednostek pierwszej połowy XX w. – pracowników poznańskiego ośrodka akademickiego, których bohemistyczne zainteresowania w wyraźny sposób przyczyniły się do popularyzacji dziejów, kultury i literatury czeskiej w Poznaniu, a podejmowane przez nich zagadnienia naukowe wpływały także na rozwój polskiej bohemistyki. Tadeusz Lewaszkiewicz w studium zatytułowanym *Zainteresowania bohemistyczne Henryka Ułaszyna oraz jego związki z Czechami* (s. 105–114) przedstawia z dużą dokładnością sylwetkę Henryka Ułaszyna, profesora Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1921–1939, jego działalność naukową i publicystyczną. Autor podkreśla, że Ułaszyn nie będąc typowym bohemistą, najbardziej „zasłużył się jako rzecznik polsko-czeskiej wzajemności, jako humanista zwalczający antyczne stereotypy oraz krytyk antycznych zachowań niektórych Polaków po zajęciu Czechosłowacji przez Niemcy i po włączeniu Zaolzia do Polski” (s. 113).

Natomiast Mieczysław Bałowski w artykule pt. *Poznańscy bohemiści I połowy XX wieku*, zamykającym pierwszą część publikacji, poświęca wiele uwagi przedstawieniu dwu wybitnych uczonych poznańskiego ośrodka sławistycznego, członków Instytutu Zachodnio-Słowiańskiego, językoznawcy – Edwarda Klicha i literaturoznawcy – Stefana Vrtela-Wierczyńskiego. Autor skupia się przede wszystkim na prezentacji doniosłych dla rozwoju polskiej bohemistyki komparatystycznych badań polsko-czeskich, jakie obaj uczeni prowadzili. Swoje wywody popiera szeregiem przykładów, podkreślając znaczenie badań Edwarda Klicha nad polską terminologią chrześcijańską oraz Stefana Vrtela-Wierczyńskiego nad średniowiecznymi za-

bytkami literackimi, których efektem była m.in. naukowo-krytyczna edycja wielu z nich.

Drugą część omawianej publikacji pt. *Język, literatura i kultura*, obejmującą osiem artykułów, otwiera tekst Jerzego Sierociuka zatytułowany *Poznańsko-brneńskie kontakty dialektologiczne* (s. 125–128). Autor dokonuje prezentacji powojennej współpracy w ramach badań gwaroznawczych, jaka miała i ma nadal miejsce pomiędzy Uniwersytetem Poznańskim a Uniwersytetem Masaryka w Brnie. Przywołuje w związku z tym m.in. prace Zenona Sobierajskiego, szczególnie zaś zwraca uwagę na zacieśnienie współpracy po III Międzynarodowym Kongresie Dialektologów i Geolingwistów (Lublin 2000). Podkreśla także istotną rolę, jaką w kontaktach poznańsko-brneńskich odgrywa wymiana pracowników i studentów pomiędzy oboma ośrodkami akademickimi.

Kolejnym artykułem pt. *Městská mluva v Brně* (s. 129–144) jest studium Marii Krčmové, znanej badaczki hantecu – miejskiej gwary Brna. Autorka zwraca uwagę na konieczność uwzględnienia w badaniach nad językiem miejskim szeregu aspektów: historycznego, kulturowego, społecznego, ekonomicznego, narodowego, politycznego itd. Nie można bowiem współczesnego języka miasta badać w oderwaniu od czynników pozajęzykowych. Na tle powyższych, interesujących rozważań Marie Krčmové przedstawia najbardziej typowe cechy brneńskiego hantecu na poszczególnych płaszczyznach języka, ze szczególnym uwzględnieniem warstwy leksykalnej. Podkreśla także fakt, że po 1989 r. hantec oprócz funkcji środka komunikacji nieoficjalnej zaczął także pełnić rolę symboliczną – sygnału przynależności do miasta. W tej funkcji stosowany jest głównie w mass mediach jako element reklamujący brneńskie produkty.

Błażej Osowski w obszernym tekście pt. *Kodyfikacja morawskiego języka literackiego* (s. 145–172) przedstawia koncepcję ortografii i fleksji „języka morawskiego”, z jaką wystąpił w roku 2008 i 2010 Instytut Języka Morawskiego (Ústav jazyka moravského) – stowarzyszenie o charakterze społecznym, skupiające działaczy na rzecz stworzenia morawskiego języka literackiego. Autor podkreśla jednak, że w wyniku powyższych prac nad normą powstał twór sztuczny, który nie ma oparcia ani w dialektach miejscowych, ani w czeskim języku literackim.

Problematyce literaturoznawczej poświęciła swoje studium zatytułowane *Pisarskie fascynacje Brnem* (s. 173–198) Anna Gawarecka. Dokonuje w nim analizy twórczości dwóch wybitnych „brneńskich” twórców – pisarza Jiřego Kratochvila i poety Oldřicha Mikuláška. Na podstawie szeregu przykładów utworów pierwszego z nich autorka wskazuje na element peryferyjności, prowincjonalizmu, nijakości, jaki występuje w opisie Brna Kratochvila, dążącego w swoich tekstach do nadania miastu cech indywidualnych, które uczynią z niego miejsce niepowtarzalne i tajemnicze. Z kolei poezja Oldřicha Mikuláška jest przedstawiona przez autorkę jako przykład twórczości sakralizującej przestrzeń miejską Brna.

Ciekawym zagadnieniem zajmuje się B o g u s ł a w B a k u ł a w artykule *Ideały demokracji i humanizmu w myśli Václava Havla* (s. 199–208). Autor przedstawia proces kształtowania się poglądów Václava Havla – pisarza, dysydenta, prezydenta – na demokrację i społeczeństwo na przykładzie wielu jego tekstów, np. *Moc bezmocnych*, *O lidskou identitu*, *Letní přemítání*, *Prosim, stručně*, *Odcházení*. Zwraca uwagę, że pisarz widzi w demokracji system, który gwarantuje ochronę praw człowieka, ale z drugiej strony widzi także w systemie demokratycznym wiele słabości.

Dalszy tekst zatytułowany *Uwiecznić chwilę i nadać jej wymiar metafizyczny: o »Svědku stmívání« Petra Krále i »Widokówce z tego świata« Stanisława Barańczaka* (s. 209–225) dotyczy zagadnień komparatystyki literackiej. K a t a r z y n a S t r z y - k a ł a zajmuje się w nim porównaniem twórczości przedstawicieli czeskiej i polskiej poezji. W swoich rozważaniach wychodzi od wskazania paralel biograficznych (np. emigracja), które w wyraźny sposób wpłynęły na ukształtowanie się u obu poetów podobnej wrażliwości artystycznej. Autorka jednak podkreśla także różnice w sposobie podejmowania tematów egzystencjalnych, np. postawa buntu wobec świata i Boga u Stanisława Barańczaka i metafizyczna ironia u Petra Krále.

Inny charakter posiada artykuł A n n y S k i b s k i e j pt. *Co się skrywa w fałdach kubizmu?* (s. 227–242). Kubizm architektoniczny czeskiej Pragi staje się dla autorki pretekstem do rozważań na temat zależności kubizmu od baroku. Na podstawie obszernych cytatów z dzieła Gillesa Deleuze’a *The Fold. Leibniz and the Baroque* analizuje takie wykładniki baroku, jak: fałd, wnętrze i zewnątrz, wysokie i niskie, rozwijane, tekstury, paradygmat.

Drugi blok tematyczny zamyka tekst R o m a n a S l i w k i zatytułowany *Kultura czeska w Poznaniu* (s. 243–253). Autor relacjonuje w nim historyczne uwarunkowania tradycji czeskiej w Poznaniu, podkreślając rolę Wielkopolski we współczesnych dziejach Polski i Czech, oraz szczegółowo omawia współczesne kontakty czesko-polskie na terenie Wielkopolski, wynikiem których jest promowanie czeskiej kultury, sztuki, literatury i języka. Zwraca szczególną uwagę na działalność w tym zakresie takich poznańskich instytucji, jak: Konsulat Honorowy Republiki Czeskiej, Urząd Miasta, Biblioteka Raczyńskich, Biblioteka Uniwersytecka, Biblioteka Kórnicka, Instytut Filologii Słowiańskiej UAM, Pracownia Komparatystyki Literackiej UAM, Pracownia Bohemistyczna Instytutu Historii UAM czy Centrum Kultury „Zamek”.

Ostatnią grupę tekstów tworzy ciekawy blok pod nazwą *Bohemica w zbiorach specjalnych poznańskich bibliotek*. Składają się na niego cztery artykuły, których autorami są pracownicy poszczególnych księżnic, prezentujący w swoich tekstach najcenniejsze woluminy czeskiej proveniencji. M a g d a l e n a M a r c i n k o w s k a w pracy *Bohemica w zbiorach specjalnych Biblioteki Kórnickiej Polskiej Akademii Nauk* (s. 257–272) opisuje wybrane manuskrypty, starodruki i bohemica kartograficzne, zwracając uwagę na unikaty starodruczne. Do artykułu dołączony jest impo-

nujących rozmiarów aneks zawierający spis kórnickich bohemiców. A g n i e s z k a B a s z k o prezentuje również bohemica rękopiśmienne, starodruki i zbiory kartograficzne, ale także cenne ekslibrysy, będące w posiadaniu tej księżnicy, oraz – jako ciekawostkę – kolekcję współczesnych czeskich jadłospisów zebranych w latach 1973–1987 w Czechosłowacji (*Bohemica w zbiorach specjalnych Biblioteki Raczyńskich*, s. 273–285). Autorka również opatrzyła swój tekst wykazem bibliotecznych zbiorów czeskiego pochodzenia.

Pozostałe dwa artykuły odnoszą się do rękopiśmiennych zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej, istniejącej od 1902 r., wśród których bohemica stanowią stosunkowo niezbyt liczną grupę. A l i c j a S z u l c w swoim tekście (*Bohemica w zbiorach rękopisów Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu*, s. 287–293) omawia materiały rękopiśmienne ze spuścizny Franciszka Krčka, sławisty, filologa, etnografa, bibliografa czeskiego pochodzenia, oraz Stefana Vrtela-Wierczyńskiego, profesora Uniwersytetu Poznańskiego i wieloletniego dyrektora Biblioteki Uniwersyteckiej, jak również pojedyncze dokumenty ze spuścizny Jerzego Młodziejowskiego, Adama Skalkowskiego i Konrada Kolszewskiego. Natomiast A n d r z e j J a z d o n poświęcił swój artykuł zatytułowany *Rękopiśmienne bohemica muzyczne w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu* (s. 295–299) nielicznym zbiorom czeskiej proveniencji, zgromadzonym w Pracowni Muzycznej uniwersyteckiej księżnicy. Wśród dwudziestu eksponatów najstarsze pochodzą z XVI/XVII w., najmłodsze zaś to współczesne egzemplarze pochodzące ze spuścizny Jerzego Młodziejowskiego. Wykaz wszystkich bohemiców muzycznych autor dołączył do swego artykułu.

Na zakończenie warto jeszcze podkreślić, że omawiany tom zawiera także dzieło niezwykle interesujących kolorowych fotografii, przedstawiających karty najcenniejszych zabytków czeskiego pochodzenia oraz reprodukcje zabytkowych średniowiecznych dokumentów, znajdujących się w zbiorach poznańskich księżnic. Na uwagę zasługuje również fakt, że omawiana publikacja, dzięki staraniom i wysiłkowi redaktora naukowego, ukazała się jeszcze przed konferencją. Dlatego też już podczas obrad prelegenci oraz goście otrzymali egzemplarze książki.

Publikacja *Na styku kultury polskiej i czeskiej: dziedzictwo, kontynuacje, inspiracje* to niezwykle interesujący interdyscyplinarny tom, będący odzwierciedleniem wielopłaszczyznowej współpracy i wielostronnych kontaktów, jakie miały miejsce na przestrzeni wieków pomiędzy Brnem i Poznaniem (także szerzej: Morawami a Wielkopolską). Świadczy on również o tym, że wzajemne zainteresowanie kwestiami szeroko rozumianej kultury, literatury i języka w obu miastach i ośrodkach akademickich nie wygasło, nadal trwa i rozwija się, przybierając coraz to nowe formy.

Grażyna Balowska, Opole